अथ माधवीयतिथिनिर्णयः प्रारंभः

प=१८=२००१

नं. १३२ ग-१
माधवीयतिथिनिर्णय
१८ पत्रात्मे
ज्योतिष
([illegible])
सं. २००१
कर्त्ता: माधव

पत्र १८ -

नं० १३२

ॐ श्रीशारदायै नमः आख्याय माधवाचार्यो धर्मान्पाराशरानथ तदनु
१ ष्ठानकालस्य निर्णयं वक्तुमुद्यतः व्याख्यानामिह तत्तुल्यतां जाह्नवीतीर्थ
मेकं विद्यातीर्थं प्रकटितविमलां सिद्धिवेकोदयं सर्वेषां तत्प्रथमसुखदं
तारतीर्थमाहुः तद्भवान्मे विमलमनसो निरोधे शक्तिरास्ति म
तत्क्रम्यते श्लोकैरखिलोऽतिनिर्णीतार्थितः ता वर्तेतवान्नतिस्थात्वन्निःसंदेहो प्रवर्त
तां तत्रामीमांसा स्यसमाधानायतत्पुनः क्वचिदृष्टेयप्याख्यायं क्र
स्तुतिवचावलात् पंचप्रकरणान्यत्र ते द्वावत्सरौ जन्येकालेषमस्य
त्वमक्रमेतद्वुत्रस्य मिति प्रथमेतावदादौसारव्यमातमास्र लघुद्व
व्यः कश्चित्पदार्थो नास्तीति सर्वपक्षिकृत्वावेशोधिकमतमास्त्यतद्भावः
प्र तः द्वितीयेतत्तस्यकालस्य ज्योतिःशास्त्रादिसिद्धत्वादनिरोपत्वमाणं
कथकर्मागत्वाद रा सिद्धमावान्निरोपत्वादिति द्वितीयकर्मीरोति
पंकमोपसंहारयो तृतीयत्वेन नित्यकालस्य कर्मागत्वं दर्शितं चोऽयेत्यस्य
प्रितं भाचार्यप्रसादयितुमार्थ्यनीयकें समाम्नाता आदिशब्दे गकारिण्कत्वनायमागे त्रियवरास्त्र
नोदिषु तं न्यत्र ते॥ नात्र ज्योतिः शास्त्र उपयुज्यते॥ अधिमासवद्धिवासर तैसः

स्वदेवताप्रतिष्ठादौ वर्ज्जनी

कालस्यास्वरूपत्वात्संवत्सरो मुख्यः निमेषाद्यायुतमन्वन्तरा — दाश्रय
त्वाउपसंतुनिनिरूता इत्युक्तो हि नौ यस्य कारणा प्रतिपाद्यं पञ्च विधमनुक्रामन्ति अ
पत्तयातत्संवत्सरनिर्णये ताहस्यात्वउपयुज्यते चान्द्र संवत्सरस्तावान्तरभेदं
नाद्विनियोगमाह चान्द्राणां प्रभवादीनां पंचके पंचके युगे संपरोदान्विता इ
तच्छ्रं दस्वा सिव्वत्सराः तिलोयवावस्त्रधान्य रजतं दीयते व्रतिनि प्रभवः
संवत्सरः विभवः परिवत्सरः शुक्लः इदावत्सः प्रमोदन्वत्सरः प्रजापति रिद्वत्स
रः एतत्पंचकमेकंयुग वत्क्रमेणा तिलकादिकं देयं धान्य शब्देन तिल
यवव्यतिरिक्तं ग्रासादिकं विवक्षितं अयनं विभागेन विनियोगमाह उग्रेक
र्मणि शर्करेह्य पतेदक्षिणोत्तर इति मात्स्यैरव देवताद्युय देवताप्रतिष्ठा
यादक्षिणायनग्राह्य शिवविनायकादि भैरवायराणां पक्षकालविभागेनाविनि
योगमाह वसन्ताद्याः ऋतवो द्वेधा चान्द्रासौराश्च चान्द्राः चैत्राद्याम्भवन्ति
धामेवा ... षिवस्तु तः तेषाधानादयस्तद्वत् पत्सन्निवतरजनस्मिन्मा

वाग्निरोपयित्वं तदिति द्वितीयेकर्मणामुपक्रमसमयस्संहारयो— तैः यत्वेनानि
२ त्यकालस्यकर्मांगत्वं दर्शितं चकार्थैन्यस्यकालस्यसरूपतया संवत्सरो
मुख्यः निमेषाद्यायुगमन्वन्तरा — दाश्रयत्वात् उपसर्जनीभूताइत्यर्थः कौशिकी
यप्रकरणप्रतिपाद्यपंचविधमन्यत्कामारि ष्वराययनत्वं मासाश्च पक्षाः प्रक
रणांतर इति तेषु पंचसंवत्सरस्यावान्तरविभागत्वाद्वितियोगं च दर्शयति
अहं पंचविधं चांद्रं व्रतादौ तिलकादिके स्नानादिव्रते सौरो गोसत्रादिषु सा
वनः त्रयोप्याचार्यसेवादौ तिकल्पंतेनिजेच्छया आर्द्रीयले तात्त्वाबार्हस्प
त्योधिवत्सर इति चांद्रः सौरः सावनो नाक्षत्रो बार्हस्पत्य इति संवत्सरः पंच
विधः तिलकव्रतं भविष्यत्पुराणोक्तं तिलकादित्युच्यते नादिशब्देनानंतव्रत
विवक्षितं व्रतादावित्यादिशब्देनाभिरूढः पशुबंधः स्नानादिव्रतं विष्णुधर्मो
त्तरे दर्शितं आदिशब्देनग्रावाणव्रतकांडे द्रष्टव्यं गोसत्रं गावोवाएतत्सत्रमास
तेत्यादिब्राह्मणोसमाम्नातं आदिशब्देन नोत्स गिरिणामध्ययनं गृह्यते आचार्यसेवा

क्रियन्ते चैत्रवैशाखमासौ चान्द्रौ वसन्तऋतुः मीनमेषमासौ मेषवृषभमासौ वा
सौरः एवं ग्रीष्मादिष्वपि द्रष्टव्यं वसन्तग्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशिशिराः ऋतवस्तेषां दिक्षु
क्रमेण गणना देवता ऋषि नाम जाति रूपधर्म भेद दर्शना मासानां विभागः
विनियोगश्चाह मासास्तु सावनसौरचान्द्रनाक्षत्रभेदाच्चतुर्विधाः इत्युक्तेः सर्वाणि
मासं त्रीणवान्चान्द्रसौरविभवेषवयोः सौरो राज्ञो यावत् अयं तेज्योतिषिके
परः माघादिमासभेदेषु तिलदानादयः स्मृताः इति स्पष्टोऽर्थः चान्द्र
मासे कंचिद्विशेषमाह चान्द्रोऽधिमासो संक्रान्तः सौरो भवतीवोत्तरे यत्र
संक्रान्तावेकवर्षे द्वौ चान्द्रमासः संसर्पाख्य आदिमः द्वयमासो द्विसंक्रान्तः स्याद्बार्हस्प
तिसंज्ञकः क्षयप्रत्यान्त्याविवाहादौ संसर्पांहस्पत्तीउक्तौ अंहस्पतौ तेन तथा
स्मार्ते मलमासे विविच्यते संक्रान्तिरहितश्चान्द्रो मासः संवत्सराऽवयवश्च
संक्रान्तियुक्तेभ्यश्चैत्रादिभ्यः मासेभ्यो निरस्तत्वात् अधिक इत्युच्यते
स च संक्रान्तियुक्तोत्तरमासान्ताभावात्तत्रान्त्याध्यवर्तितव्यः यदा त्वेकस्मिन्

बृहस्पतिरधिमासः इत्येते त्रयो ज्योतिःशास्त्रे विवाहादौ वर्जने श्रौतस्मार्त्तकाम्यादि शुभकर्मसु
संसर्पः पं ४

वत्सरे द्वावसंक्रान्तमासौ प्राप्नुतस्तदानीं तयोर्मध्ये उत्तरमास एवाधि
२ मासः पूर्वस्तु संक्रान्तिरहितोऽपि नाधिमासः किंतु संसर्प इत्युच्यते
यदि द्विसंक्रान्तिर्मासः कदाचित्प्राप्नुयात्तदानीमसौ क्षयमास इत्यं
हस्पतिरिति च शास्त्रेष्वेव व्यवह्रियते संसर्पः शुद्धस्तथांहस्पतिरपि त्वधिमा
सेन श्रौतस्मार्त्तविषयस्य विवेचनीयस्य दुर्बलत्वात्तद्विवेकः पृथक्प्रति
तायते तत्र वर्ज्यविधि नास्ति कौ। काम्यारंभं तत्समाप्तिं मलमासे विवर्जये
त् इति व्रतं नलक्ष्मीव्रतादिकं काम्यं क्वचित् काम्यस्यापि समाप्तिं मंगी
करोति प्रारब्धं मासान्त्राकृच्छ्रं सत्रादिकं च यत्र तत्समाप्यं सावन
स्य मानस्यानतिलंघनादिति द्वादशाहदिवससाध्यं प्राजापत्यं कृच्छ्रं
त्रिंशद्दिनसाध्यं चांद्रायणं तथा त्रयोदशरात्रादीनां सत्राणां द्विरात्राणां
त्रिरात्रादीनामावश्यकानां वशास्त्रोक्तादिवससंख्यातस्यानुल्लंघयितुमश
क्यत्वात् कृच्छ्रादिसमाप्तिरवश्यंभाविनी आरंभसमाप्तिवदनुष्ठानमपि व

जेतीयमित्याशंक्याह आरंभस्य समाप्तेश्च मध्ये स्याच्चेन्मलिम्लुचः प्रवृत्त
मखिलं काम्यं तदन्तेऽप्येवमेवक इति अत्रतएवापि शिष्टाः आवरणादिष्वधिमासे
ष्वपि वा तन्मासप्रवृत्तौ तैत्तिरीयं न तिष्ठन्ति यथाविषयविशेषेणामलमासेऽसमाप्ति
रनुष्ठानं चाभ्युपैति तथा प्रारंभोऽपि क्वचिदभ्युपेयत इत्याह करीर्यादि
त्काम्यं तस्यारंभसमाप्तेः कार्ये कालविलंबस्य प्रतिज्ञायमसंभवादिति
कारीर्यादिष्टिकामो यजेतेति कारीरी विहिता आदिशब्देन ग्रहण इत्तवि
तो: किं तर्हि विहितारौ जेष्टि गृहीतात्तत्र यदि मलमासः प्रपतेत्तत्कालवि
लंबितप्रतीक्षिते न दास्यन्ति शुष्येयुः ग्रहग्रस्तो नियेतत्र च काम्यकर्म
स्विव नित्यकर्मस्वपि कार्याकार्यविभावादर्शयति अनन्यगतिकं नित्य
मग्निहोत्रादि तत्प्रजेत् गत्यंतवत् पुनर्नित्यं सोमयागादि कार्यमिति प्र
तिदिनं सायं प्रातर्विहितस्याग्निहोत्रस्याकरणे प्रत्यवायादनन्यगतिकत्वं
आदिशब्देन दर्शपूर्णमासौ गृह्येते सोमयागस्य वसंते ऋतौ विहितस्य

द्धमासेपिविधानंश्राद्धकत्वाद्भूत्यंतत्प्रयुक्तत्वं आदिशब्देनान्यदाधिकंतुश्राद्धो
८ निरूढःपशुबंधोगृह्यते नित्यकर्मणांयंनैमित्तिकंचातिदिशति आग
न्तिग्रहणंगस्नानजातेष्टिर्गन्तिसंयुक्तादयं नैमित्तिकं तस्यव्यवस्थानित्य
वन्मलमासेप्राप्तस्यग्रहस्यशुद्धमासेसंपादयितुमशक्यत्वात् आग
न्तिंवैश्वानरंद्वादशकपालंनिर्वपेत्पुत्रेजातइतिविहिताजातेष्टिस्त
स्याश्चशुद्धमासेप्राप्तस्यग्रहणस्यशुद्धमासेपिकर्तुमशक्यत्वान्न गनियु
क्तान्मलेस्यादाह्निकांतरंमलमासरहितेद्वैशाखमासेमृतस्यचतुरुप
रितनसंवत्सरेकमासेवैशाखप्रथमप्रत्याब्दिकंप्राप्नुयात्तदाकर्त्तव्यमे
व आधिकेवैशाखेमृतस्यतुप्रथमप्रत्याब्दिकंसर्वथानाधिमासेप्राप्नो
ति किन्त्वाह्निकांतरंयदाकदाचिदधिमासेप्राप्नोतितदातत्कर्तव्यमेवउभ
योरपितच्छुद्धमासेप्रत्याब्दिकंकर्तव्यं मलमासेयानिकालादर्शकारउक्त
लत्त कार्याकार्याणिसंग्रहत्तान्यत्रव्याललामहे नादपूर्णाहंसापिंडान्तं॥

शांतिरलभ्ये

कर्म्मगृहणाजन्मनोः सीमंतेपुंसवेश्राद्धंदावेनौजातकर्म्मणि रोगेष्वैवयोगे

श्राद्धव्रतानिच प्रायश्चित्तंनिमित्तस्यवधान्नपूर्वैपरत्रवा अष्टोदकं भंमन्वा

दिमहालययुगादिषु श्राद्धंदर्शोपिलरहःश्राद्धमृतादिमासिकं मालिम्लुचान्

मासेषु मृतानांश्राद्धमाह्निक श्राद्धंनपूर्वदृष्टेषुतीर्थेष्वेवयुगादिषु मन्वादि

षुचयद्दानंदानंदैनंदिनंचयत् तिलगोभूहिरण्यानांसंध्योपासनयोःक्रि

गे= या पर्वहोमश्चाग्रयणंस्ताग्नैरिष्टिश्चपर्वणोः नित्याग्निहोमहोत्रहोमः

पूर्वदेवतानिरीक्षणं स्नानंचस्नानविधिनानाम्भ्याप्यपर्युतं तर्प्पणाक

निमित्तस्यानित्यत्वादुभयत्रच अनित्यमनिमित्तंचदानंचमहदादिकं श्रा

न्यादानान्तराप्वतीर्थयात्रामरेतरां देवालयतडागादिप्रतिष्ठामोजीवं

धनं अश्वमखीकृतिःकाम्यवृषोत्सर्गस्यानिःक्रमः राज्याभिषेकःप्रथम

चूडाकर्म्मव्रतानिच अन्नप्राशनमारंभोगृहाणांच प्रवेशनं स्नानति

वाहिनामानिपत्रंदेवमहोत्सवव्रतारंभसमाप्तिषु काम्यंकाम्यंचपापमतः

प्रायश्चित्तंकृत्स्नंसर्वस्यमलमासेविवर्जयेत् उपाकर्मोत्सर्जनंचपवित्रदमनार्प लि

तिथ्यनुभयःचेर्पतेनग्रंप्येत = पं॰ २

रां अवरोहश्च हेमंतः सर्वाणिरागांवलिरष्टकाः इत्यनस्यवालिर्विहस्तोप्यायनंप
५ रिवर्त्तितं दुर्गेंद्रस्यापनो स्यातें धूतोस्यानेववाच्चिराः एर्वक्रमतिथिक्रान्ति।
यस्मात्पश्चद्वैदेवकमिति द्वादशोत्यारंभा वर्जयेदित्यनेनवर्ज्यैसंहश्चनित्य
मतिमित्तंवेत्यारम्भवर्जयेदित्यनेनकर्मसंग्रहः उपाकर्मेत्यारम्य परत्रात्य
त्ववैदिकमित्यनेनमलमासेवर्जितानांसत्वां शुक्लमासेकवपयः कर्तव्या।
नेनसंग्रहः मासविषयंकर्तव्योपरिसमाप्यपयोर्विनियोगमाह देवेभ्
यः शुक्लपक्षः कृष्णः पितृभ्योविशिष्यतइतिस्पष्टोर्थः प्रकरणगंतरप्रतिपाद्य
मर्थंसंगृह्णाति द्वितीयेनप्रकरणेनतिर्वीतावप्रतिपत्तिथिरितिप्रा प्यम्यप्रतिवा
वनप्रतिपद्वंद्वंतिथिविशेषेप्रवर्त्तयितुं प्रवृत्तिनिमित्तविशेषंविशेषमा
ह प्रतिपन्नामावस्तेयावंद्रस्यप्रप्यमाकलाशुक्लपक्षोविशेषंदृकृष्णपक्षो वं
विनिंसरेत इति विज्ञायांएवतिथ्युत्क्षेपोयत्वंदर्शयितुंतिथिर्विभज्यते शु
द्धाविद्धातिथिः शुद्धाहीनतिथ्यासनयाहति उदयेपूर्वयातिथ्यो विद्यतेत्र मु
हूर्तकैः सायंतत्तरयातद्वत्तरनयाहनाविध्यतेति सूर्योदयमारभ्यास्त।

शुद्धेन्तु

समपर्यन्तः कालविशेषो हरिरित्युच्यते नास्मिन्नहनि पूर्वया तिथ्या सामावास्यया

संवृत्तयाऽपरया च द्वितीयया संवृत्तया तिथ्या हीना प्रतिपत्त यौद्धे च्यते कदाचि

त्स्र= त्सूर्योदयादूर्ध्वं त्रिमुहूर्त्तया अमावास्यया संयुक्ता भवति कदाचित्तु सूर्यास्तमयादर्वा

क्त्रिमुहूर्त्तया द्वितीयया संयुज्यते तेनाऽऽदृशी द्वितिथ्यापि प्रतिपादिके उच्यते मुहू त्सु=

र्त्तत्रितयन्यूनामावास्याद्वितीयाभ्यां प्रतिपदं वेद्धुं न शक्नोति यथा वेधिके

ये सामावास्यया द्वितीयया योस्त्रिमुहूर्त्तत्वनियमः तथा वेध्यायाः प्रतिपदोपि त्रि

मुहूर्त्तत्वनियममाह वेध्यापि त्रिमुहूर्त्तैव न न्यूना वेधमर्हति अस्तमयादर्वा

क्मुहूर्त्तत्रयसंयुक्ता प्रतिपदमावास्यया वेद्धुमर्हति उदयादूर्ध्वं त्रिमुहूर्त्ता प्रतिप

त् द्वितीयया वेद्धुं योग्या मुहूर्त्तत्रयराहित्यात् पूर्वया परया वा तिथ्या वेद्धुं यो

ग्या न भवति पर्य्युक्तयोः शुद्धविद्धयोर्मध्ये शुद्धाया निर्णेयत्वं वारयति

शुद्धायां नास्ति संदेहो द्वैधेपि त्रैव कर्मणि एवं वसान्ते दैवपित्र्य विषये

विद्धाया एव निर्णेयत्वं विशिष्टो तत्र वक्ष्यमाणे विषये बुद्धिसमाधानाय दै

वपित्र्ये किं ग्राह्यानुक्रामति उपवासश्चैकभक्तं नक्तं अयाचितं व्रतं दानं च

6 यद्विदैवं क्रमादत्र विविच्यते एकोद्दिष्टं पार्वणं वा वृद्धिकं पित्र्यमुच्यते इति
८ तत्रोपवासे प्रतिपदो निर्णयमाह शुक्लपक्षे दर्शविद्धा कृष्णे विद्धा द्वितीयया
उपोष्या प्रतिपच्छुक्ले मुख्या सा दापराह्निकी तदभावे तु सायाह्नव्यापिनी
परिगृह्यतामिति शुक्लपक्षे प्रतिपदो मावास्याविद्धाया सायाह्नव्यापित्वं
अवश्यंभावि सायाह्नादर्वागपौर्वाह्णेऽपि क्रियन्ते यदि विद्धेन तद्दोषशास्ताम्भ
वति तत्र सायाह्नापराह्णयोर्विवादे तन्मर्यादाविशेषमवगमयितुं स्वाभिमत
मह्नो विभागं दर्शयति प्रातः संगवमध्याह्नापराह्णाः सायमित्यसौ पञ्चधाहुः
पंचधा भागो मुख्यो ह्निनादिनागतः इति त्र्यह्णपराह्णाविति द्वावेवाह्नो भागा
वित्येके प्रातर्मध्याह्नसायाह्नास्त्रयो भागा इत्यपरे चत्वारः मुहूर्तभेदे तपंच
दश इति केचित् एते चत्वारः पक्षाः श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानविषया न भ
वन्ति तस्मात्प्रातः संगवमध्याह्नापराह्णसायाह्नाः पंचधा विभागोऽनुष्ठाने
मुख्यः अमाविद्धायां प्रतिपदि उपवासे संकल्पस्य कालमाह अभावेऽपि प्रति
पदः संकल्पप्रतिरिष्यते इति सर्वविद्धायामुपोषितस्य परेद्युः पारणा व्यक्तस्यामा
ह ॥

तिथिद्विविधा मतो लोके चेत् तिथ्यंते पारणं भवेत् यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां प्रा
तरेव हि पारणमिति यदा प्रतिपत्तिथिर्यामत्रयादूर्ध्वं तेऽपि समाप्यन्ते
तदा तिथ्यन्ते पारणं यामत्रयादूर्ध्वं मनुवृत्तौ प्रातरेव हि पारणमिति व्यव
स्था उपवासे विहितं तिथ्यन्तं नैव शुक्लप्रतिपदि विहितवान् उक्तं वेप्यात्र
दिवाति वल्युत्सवं तत्पूर्वे घुरुपवासवदाचरेत्तथा अत्र पर्वाह्नसंयुक्ताम ख्याऽ
तदभावे सायाह्नव्यापिनी ग्राह्येत्यर्थः शुक्लप्रतिपदि उपवासस्यानुकल्प
माह मुख्याति पर्यंतरायेन्तिथिशेषोपि रहतामिति यद्यपि पूर्वविद्धाया
मुपवासो युक्तस्तथापि केन विघ्ननिमित्तेनांतरायेण सा तिथिव्रतपरित्यागादपरेण पर
घुरुपवास इत्यर्थः शुक्लपक्षे सर्वविद्धा प्रतिपदुपेक्ष्येति निर्णीतत्वात् कृष्णपक्षप
रे घुरुपवासनिर्णयः पर्यवसन्न इति तस्य क्वचिदपवादमाह शुक्लाधिकान्तकृष्णापि पू
र्वासंप्रतिसिद्धवादिति यदा पूर्वेद्युः सूर्योदयामारभ्य परेद्युः सूर्योदयादूर्ध्वं ति
वघगतमुहूर्तत्रयं प्रतिपद्धिय नेतदा कृष्णपक्षत्वेन परेद्युः प्राप्तावपि तद्दोषात् पूर्व
स्मिन् उपवासः कर्तव्यः इत्युपवासोर्थः ।। अथैकभक्ते निर्णयमाह गृहीतव्याते
कभक्ते मध्याह्नव्यापिनी तिथिरिति मध्याह्नव्याप्ते रंशांतरभेदान्नेपञ्जीव्यवस्थामा

हि

प्रतिपन्निर्णीतिः

७

६ परेद्युरेव तद्व्याप्तिः पूर्वेद्युर्वा दिनद्वये नोभयत्रांशतः यत्रांशे साम्यवैषम्यं स्यातामी

षट् पक्षास्तेषु केषुचित् व्याप्तौ सैवात्र गृह्यते दिनद्वयेपि तद्व्याप्तावव्यापकदेश

तः समव्याप्तौ च पूर्वेद्युर्वैषम्येत्वधिकैकव्याप्तामिति मध्याह्नकृत्स्नं व्याप्नोतीति

प्रथमः पक्षः मध्याह्नकृत्स्नं व्याप्नोतीति द्वितीयः पक्षः नवकृत्स्नं व्याप्नोत्यत्र स

धायिष्यते परेद्युरेव कृत्स्नं व्याप्नोति पूर्वेद्युरेव कृत्स्नं व्याप्नोति उभयत्र कृत्स्नं व्या

प्नोतीति कृत्स्नव्याप्तिर्द्विधा तथा व्याप्नोति एकदेशं व्याप्नोतीति एकदेश

व्याप्तिस्त्रिधा समव्याप्तिर्विषमव्याप्तिश्चेति पूर्वेद्युस्तु मध्याह्नस्यापरं भा

गं व्याप्नोति परेद्युर्मध्याह्नस्य भागं व्याप्नोतीति तयोर्भागयोर्न्यूनाधिकव्याप्तौ वि

षमव्याप्तिः स्यात् तत्र कृत्स्नव्याप्तिपक्षास्त्रयः अस्पर्शपक्षोऽन्यः एकदेश

तः = व्याप्तिपक्षौ द्वावित्येवं षट् पक्षाः संपद्यन्ते तत्र परेद्युरेव कृत्स्नव्याप्तिरित्यस्मि

न् प्रथमपक्षे परा ... रेव ग्राह्या पूर्वदिने कृत्स्नव्याप्तिरित्यस्मिन् पंचमपक्षे

दिनद्वयेपि व्याप्तिरित्यस्मिन् तृतीयपक्षे दिनद्वये स्पर्शो नास्तीति चतुर्थपक्षे

दिनद्वये समव्याप्तिरित्यस्मिन् पंचमपक्षेपि ... रेव ग्राह्या दिनद्वये विषम

द्वितीये = ६

व्याप्तिरित्यस्मिन्पक्षे त्वधिकव्याप्तिरेव ग्राह्या त्रिविधमेकभक्तं स्वतन्त्र
तद्रूपं प्रथमं अन्यव्रताङ्गं तच्च द्वितीयं उपवासप्रतिनिधिरूपं तृतीयं प्र
तेषु प्रथमे तिथ्यन्तरीयो निर्णयोऽभिहितः इदानीं द्वितीयतृतीययोर्निर्णयमा
ह अन्याङ्गस्यैकभक्तकालस्तदङ्गानुसारतः उपवासप्रतिनिधेस्तिथिः स्यादु
वासवत् इति स्वतन्त्रैकभक्तस्य मध्याह्नो मुख्यः कालः अत्र व्याप्तिमुपजी
व्य तिथिनिर्णयोऽन्यव्रताङ्गस्य त्वेकभक्तस्य पराधीनत्वात् नास्ति स्वतन्त्रः ति-
कर्मकालतिथिविशेषो वाक्यतः आराध्यवचनानुसारेणाकर्मकाल
तिथिविशेषो गृहीतव्यो उपवासप्रतिनिधेरेकभक्तस्योपवासवत् नि
र्णितत्वात् सैव ग्राह्या एवं नक्तन्यायेन नक्तेऽपि षट्पक्षानभिप्रेत्य तन्त्रोऽपि वित्त
निर्णयमाह प्रदोषव्यापिनी नक्ते तिथिर्व्याप्तिर्द्विधा ॥ व्याप्तिर्वाप्येकदेशेन
व्याप्तिः स्यात्तत्र पूर्वदिने नक्तव्रते प्रदोषव्यापिनी ग्राह्येत्युक्तत्वादेवं पूर्वेद्यु
र्व्याप्तिः परेद्युरेव व्याप्तिरिति पक्षयोर्निर्णयो दर्शितः शेषपक्षचतुष्ट
ये परतिथिरेव ग्राह्या क्वचित्प्रदोषव्याप्तेरपवादमाह सौरनक्ते तु साया

8

न्नाव्याप्ति--नप्रदोषगेति उपवासतिथिनिर्णयमयाचितैर्नक्तोद्दिष्टानि
८ अयाचितनक्तेष्वयः स्वीकार्यः उपवासवदिति दानव्रतयोस्तिथिनि
र्णयमाह सोदयत्रिमुहूर्तायां कुर्याद्दानं व्रतानि च। उभयत्र तद्व्याप्तौ च पू
र्वेद्युस्तदनुष्ठितिः परत्रैव तद्व्याप्तौ चेत्पूर्वा ग्राह्या तिथिद्वये तिथ्ययोर्याव
दंशेत्वगस्तलामुक्तसात्तिथिः अस्पर्शे चैकदेशस्य व्याप्तौ पूर्वैव गृह्यता
मिति- यां तिथिं पूर्वेद्युरुदयमारभ्य वर्तमानां स्वीकृत्य परान्तपरेद्युरुदया
दूर्ध्वं विद्यमानामपि मुहूर्तत्रयं तद्व्याप्नोति सा तिथिः पूर्वा ग्राह्या॥ दिनद्वये सो
दयत्रिमुहूर्तव्याप्तावपि पूर्वैव यदा परेद्युः सोदयमुहूर्तत्रयं व्याप्नोति तदा ग्राह्य
तिथेः वृद्धि - मदयाः परीक्षणीयाः तत्र द्वये ग्राह्या तिथिः पूर्वा विद्धा वा
कार्यद्वयसाम्ययोस्तु परविद्धा दिनद्वये सोदयत्रिमुहूर्तस्पर्शा - वः एक
देशसमव्याप्तिर्विषमव्याप्तिरित्येषु पक्षेषु पूर्वैव ग्राह्या उपवासादिके।
श्राद्धे पैतृतिथिनिर्णयपितृयोर्द्वयोरेकोद्दिष्टस्य निर्णयमाह एकोद्दिष्टस्य
मध्याह्नव्याप्त्यादेकवत्तु एकदेशसमव्याप्तौ द्वये पूर्वा त्वियमेत्तरेति।

अत्रापि पूर्ववत्षट्पक्षान् विविच्य दिनद्वये पंशे समव्याप्तिरित्येवं पंचमं पक्षं परि
त्यज्यावशिष्टेषु एकभक्तन्यायेन निर्णीतव्याप्त्यमंपक्षे गृह्णातिपचः वृद्धिसा
म्यदलयोर्निर्णयः ॥ अथ प्रत्याब्दिकस्यस्य निर्णयमाह ॥ कुतपाद्यपराह्णव्या
प्तिराद्धिकऊक्तया — तदभावेपराह्णस्पर्शव्यापिकागृह्णतोत्तिथिः ॥ दिनद्वयेऽपूर्वांत्तिराह्
ष्णेचेत्पूर्वास्यात्कुतपेवव्या ॥ वैषम्येत्वेकदेशव्याप्तौग्राह्या महत्त्वतः साम्येत
चेत्तद्द्वयेऽपूर्वापरस्याद्वृद्धिसाम्ययोः वृद्धिसाम्येत्वयाग्राह्यतिथिर्गालवोद्धृतगार
हेति आद्येत्वेनगोमुहूर्तैः कुतपः द्वादशेन मुहूर्तेनापराह्णः समाप्यते तत्र्यास्तिक
तपादिमुहूर्तपंचकव्यापिनीतिथिः प्रत्याब्दिके ग्राह्या तदभावेत्वपराह्णव्याप्तिमप
जीव्य षट्पक्षाविवेचनीयाः तत्र पूर्वेद्युरेवपरेद्युरेवव्याप्तिरित्यनयोः पक्षयोर्निर्णा
स्पष्टः उभयत्राव्याप्तिरित्यस्मिन् तृतीयेपक्षेग्राह्यतिथेर्हृद्गताद्धिसाम्यदलयाः
पक्षाश्चिन्तनीयाः तत्रद्वयेसातिग्राह्यातिथिः पूर्वविद्धास्वीकर्तव्याऽवृद्धिसाम्योस्त यो
परविद्धानयपक्षत्तु दिनद्वयेपराह्णस्पर्शाभावात्तदा यद्यपि परेद्युः कुतपकालव्याप्तिरस्ति
तथापि त्यक्त्वा पूर्वविद्धैवग्राह्या अत्रपराह्णैकदेशस्य वैषम्येतदाव्याप्तिरित्यस्मिन्तुष

ष्टेपदेन महत्त्वं तिरोधियितु:साम्येनैकदेशव्याप्तिरित्यस्मिन्पक्षेचमेपदेग्राह्यतिथ्यग
८ व्यैद्धव्याप्तिसाम्यत्रयात्मपक्षात्तयेपूर्वैवग्राह्या" व्याप्तिसाम्ययोस्तुअन्तरेतिरोधिय:
प्रकरणान्तरप्रतिपाद्यसंगृह्णातिद्वितीयाद्यात्तुपर्वतिथ्यात्वयंप्रकरणोदिताइति
यद्योक्तंदैवपित्र्यविषयंनिर्णयंद्वितीयादिवृत्तिदिशातिसंचारणीय:सामान्य
तिथिवृप्रतिपन्नयद्यपि सामान्यन्यायस्यापवादविवक्षु:प्रतिजानीते क्वचित्
द्वि= क्वचित्तु शेषोऽस्तीतिसोयमत्राभिधीयतइति। प्रतिज्ञातंविशेषंदर्शयति पूर्वेद्यु
सतीप्रात:परेद्युस्त्रिमुहूर्तगा साद्वितीयापरेऽपि पूर्वविद्धापरोत्ते यत्र द्विती
यापूर्वेद्युर्मुहूर्तत्रयात्मकंप्रात:कालंतस्मिन्पश्चात्परेद्यु:प्रात:कालंव्याप्तोतितदा
परविद्धैवोपोष्यामत्रन्यायपूर्वाह्णात्तृतीयायांविशेषमाह रंभात्तृतीयापूर्वास्या
दूततरस्याम्प्रवृत्तान्तरेपरेऽह्नि नास्तिचेत्पूर्वाविद्धा — तत्प्रवृत्तान्तरे मुहूर्तमात्रसत्त्वेऽपि
दिनेगौरीव्रतपरेद्युःद्व्याधिकायामप्येवंगणरायोगंप्रशस्ततावादिति यद्यपिरंभाव्र
तव्यतिरिक्तव्रतेषु पूर्वविद्धातिशिष्टानन्यायापिपूर्वेद्यु:तृतीयायां कामभावेपूर्ववि
धाग्राह्यायद्यपिमुहूर्तत्रयमन्तरेणातिथ्येग्राह्यत्वंता। — तथापि गौरीव्रतेमुहूर्त

मासवर्त्तिन्यपि परत्तिथिर्ग्राह्या सङ्कष्टाधिकायां यद्यपि सर्वत्तिथिः स्वर्गा तथापि गौरीव्र
ते परविद्धैव ग्राह्या — चतुर्थ्यां विशेषमाह चतुर्थीपरे पोष्या गणनाथव्रते तस्तु मध्या
ह्नव्यापिनी शस्या तद्वन्नाग चतुर्थ्यपि परेद्युरे — मध्याह्नव्याप्तौ विघ्नस्य सान्तरा सहव्या
प्तेः पूर्वविद्धैव मातृयोगप्रशस्तितः सर्वेद्युरेव तद्व्याप्तौ पूर्वा सप्तप्रियात्तिथिः — तस्य
स्यपंचम्यायोगोत्पत्तं प्रशस्ते गौर्याः संकष्टव्रतयोरप्युक्तनागविद्धा तिथिरुच्यते इति विना
यकव्रते नाम व्रतव्यतिरिक्ते तु चतुर्थीपरे वा पोष्या नयोस्तु व्रतयोर्मध्याह्नव्याप्ता निर्ण
यः तत्रापि यद्युपवासात् विकिच्य परेद्युरेव व्याप्तिरित्यस्मिन् पक्षे गणेशव्रतपरदि
ने कार्यं इतरे पूर्व चेत् सर्वादिने कार्यम् [illegible] सर्वेद्युरेव मध्याह्नव्याप्तिरित्यस्मिन् पक्षे ता
गव्रते सर्वादिने कार्य पक्षान्तरे पद्धते इत्ति विवेकः पंचम्यां तु विशेषमाह सर्वत्र पंच
मी ग्राह्या सर्वस्वेस्कन्दोपो — षष्ठ्यां तु विशेषमाह नागविद्धा स्कन्दषष्ठी सा [illegible] प्रवर्तते निशि
रे उत्तरस्याप्यभावेन नागविद्धापि गृह्यते विना या दशनाडीभिर्नागवेधो न दोषकृ
दिति स्कन्दव्रतषष्ठी पूर्वविद्धा ग्राह्या यत्र पंचमी वेधो यदा दशनाडीभिः संपद्यते तदा तत्र
नयोः पंचम्यां वेधो दोषो नास्ति सप्तम्यां विशेषमाह सप्तमी [illegible] विद्धैव कर्तव्या निखिलेष्वपि

10 सद्भावे सर्वविघ्नाया: परविद्धापि न हातामिति अष्टम्यां विशेषमाह व्रतमात्रे अष्टमीकृ
१० सा सर्वा शुक्लाष्टमी परा ह्यवाष्टमी तु शुक्लापि सर्वविद्धा विधीयते एतैर्द्वये पुत्तरेवाशि
वशक्तिमहोत्सवे ज्येष्ठायोगे सर्वापि ग्राह्या ज्येष्ठाव्रतोक्तापि: मध्याह्नादूर्ध्वं यदृच्छ
चेत्परेद्युः सा प्रशस्यते ज्येष्ठर्क्षभानुवाराभ्यां युक्ताष्टम्यति दुर्लभेति अष्टमीव्र
ऋ: तेषु सामान्येषु शुक्लपक्षपदाभ्यां निरासेः दूर्वाष्टमीव्रतेन शुक्लपक्षो प्रयोजक: ॥
शिवशक्तिमहोत्सवव्रतस्य पक्षो प्रयोजक: ज्येष्ठानक्षत्रमुपजीव्य ज्येष्ठाव्रतं वि
हितं तत्र परेद्यु यदा ज्येष्ठानक्षत्रयोग: तदा शुक्लपक्षप्रयुक्तो व परतिथिर्ग्राह्यते य
दा तु पूर्वेद्युरेव तन्नयोगस्तदा शुक्लपक्षीयुक्तिमपेक्ष्य सर्वविद्धा ग्राह्या चन्नक्षत्रयोगोप
रेद्युर्मध्याह्नादूर्ध्वमस्तमिति तदा पूर्वदिनरात्रौ नक्षत्रयोगो विषमोऽन्ममपेक्ष्य परादि
नमेवाग्राह्यं यदा भानुवारयोगस्तदा पूर्वेद्यु: रात्रौ नक्षत्रयोगं परेद्युर्मध्याह्नादूर्ध्वं
नक्षत्रयोगमपेक्ष्य भानुवारयुक्तो नैव प्रयोगः ग्राह्यस्तथा जयन्ती जन्माष्टमीव्रते वो
स्ति= तिथ्यादिनिर्णीतं परमाः सिद्धं मन्ते कामम् अपवदन्ति। जयन्त्याख्यं व्रतं भिन्नमस्ति जन्माष्टमी
व्रतात् इति जन्माष्टम्यावान्तरभेदानाह कृष्णा च सप्तमी विधेत्येवं जन्माष्टमीव्र

द्वा

विद्धा सप्तमी चेन्निशीथ्यात्प्राक् विद्धाष्टमी त्याज्या भवेदित्ति सोर्योदयमारभ्याति शीथ्यादर्वाक् सप्तम्याविद्धा यन्त्यापि योगे सप्तम्याष्टमी विद्धा त्यज्यते तयोर्विद्धाष्टम्यो न्निर्णयमाह शुद्धायां नास्ति संदेहो विद्धा च त्रिविधेष्यते निशीथ्ययोगः पूर्वद्युः परेद्युर्वाद्वियोरुक्ता दिवैव प्रथमे पक्षे परे वोत्तरपक्षयोरित्ति जयन्त्याः स्वरूपमाह मस्येसाह्यिमाह कृष्णाष्टमी रोहिणीयुक्ता जयन्ती सा च द्विविधा शुद्धा विद्धाधिकेत्येवं वा विद्धा व----त्येकाम्यं चैकादशीव्रतामिति जन्माष्टमीव्रतस्याकरणे प्रत्यवायः स्मर्यते तदनुष्ठान फलविशेषः ज--व्रतस्योभयमापि स्मर्यते नित्यं त्वकाम्यत्वं चेत्यकारद्वयमास्ति तद्वदेकादशी व्रतस्यापि उभयस्मरणात्--रद्वयं द्रष्टव्यं साधिकाविन्नेदेतिथि विशेषं तिरोत्तिदशमी वेधस्य द्वैविध्यमाह अरुणोदयवेधोत्र न सोर्योदयसात्ति उक्तोद्वौ दशमी वेधौ वैष्णवस्मात्तयोः क्रमात् तिथ्यन्तरावगाम्याव्रवेधे नतियमोतास्तीत्याह कलाकाष्ठादिवा वेधोपि ग्राह्यो न्नान्निमुहूर्त्तवादिवि विष्णुभक्तेः सर्वसाधारणत्वादरुणोदयवेधादिकारि किं तु शौवैष्णवविवादितनइत्याह

वे धि= =शाखा=४पं·

वैष्णवतंत्रागमोक्तदीक्षां प्राप्तो हि वैष्णवः इति नारदशां प्रति तिथिनिर्णय-

११ माह विद्धा त्याज्या वैष्णवैर्दशम्याधिक्यसंभवे एकादशीद्वादशीवाधिकाञ्चे

दिवे ते त्यक्त्वा पूर्वां ग्राह्यं तत्तरस्यादिति वैष्णवनिर्णयः अरुणोदयवेधदशमीयुक्ता

विद्धानंदहिताश्च दशम्यान्तां परित्यज्य परेद्युरुपवासः शुद्धायामपि यदि परेद्युरेका-

ते दशीवृद्धिरिति [illegible] व्रतातिरेके यदि ततः परेद्युर्द्वादशी ज्ञातिरिष्यते तत्रोभ-

यत्र शुद्धायामपि परित्यज्य परेद्युरेवोपवासः स्मार्त्तप्रतिनिर्णयमाह ए-

कादशीद्वादश्योश्चेत्युभयवृद्धिर्यदा तदा पूर्वविद्धां त्याज्यं स्मार्तैर्ग्राह्यं परं दिनं

एकादशीमात्रवृद्धौ ग्राह्या परा योर्मवास्थितिः उपोष्या गृहिभिः एकादशी भिः

स्तत्पराश्च तिथिः द्वादशीमात्रवृद्धौ तु शुद्धापि विद्धा विवास्यते शुद्धास्तु वैष्णवा विद्धा-

स्मार्त्तनिर्णय ईदृशः इति पर्यायोक्तनिर्णयस्य चिदपवादमाह श्रवणेन तु सं-

स्मार्त्ते युक्ता द्वादशी सा महावैष्णवी [illegible] यास्यात् त्यजेदेकादशी तदेति

व्रतान्तरे श्रुतिनिर्णयमाह उपवासव्रतादन्यव्रते [illegible] सम्पत्तिदिवि

द्धामन्नामेकादशीं त्यजेत् इति परविद्धा ग्राह्येत्यभिप्रायः द्वादशीनिर्णयमा

ह द्वादशीपूर्वविद्धैवाग्रनेपुनिस्विलेख्यपीपि त्रयोदशीनिर्णयमाह शुक्लात्रयोद
शीपूर्वापरोक्तास्नात्रयोदशी पूर्वापरात्रयोदशी अभावेसाधिपूर्वैव परानंगत्रयोद
शी यास्कलाग्रहातेपूर्वाग्रहातासापराक्तकीर्ति शुक्लात्रयोदश्यां पूर्वविद्धायाः
स्वीकार्यत्वेपिपराह्नस्पर्शाभावेपरविद्धाग्रा -- कृष्णात्रयोदश्याःपरविद्धायाः स्वी
कार्यत्वेपिपरेद्युर्मुहूर्त्तत्रयाभावेपूर्वविद्धाग्राह्या अनंगत्रयोदशीकेतिच तत्रप्र
थमेपदेतृतीयपदेचसंदेहोनान्यत्रदर्शयति शुक्लायामपिविद्धायांनसंभाव्यो
त्तरातिथिः इति द्वितीयपक्षस्यावांतरभेदनिर्णयमाह शुक्लायान्नक्षत्रयो
गस्यादेकास्मिन्नेवादिनद्वयेनैकयोगमस्तिसंदेहोयोगेप्रथमादिनमिति पूर्वेद्यु
रेव नक्षत्रयोगः परेद्युरेव नक्षत्रयोगस्तत्र नयोदिनपक्षयो योगवत्यापवातिथ्येरे
वग्राह्यत्वान्नास्ति संदेहोदिनद्वये नक्षत्रयोग इत्यस्मिन्नाद्ये पूर्वातिथिर्ग्राह्या न
क्षत्रयोगस्यावांतरभेदात्तुतिथिर्द्वयोरप्युक्तानमवन्तीत्याह : सदातिथी
पपश्चाद्दृष्टुत्तमो मध्यमो धमः योगस्त्रिधापि पूर्वेद्युःसंसर्गत्वादुपोषणं शु
क्लाधिकायपूर्वदिनेसूर्योदये प्रवृत्तोनक्षत्रयोगः परेद्युःकस्य पर्यन्तमनुवर्त्तते

12

यस्यायमुत्तमोयोगः प्रथमारभ्यप्रवृत्तोमध्यमः निशीथ्यावृद्धं प्रवृत्तोधमः
१२ एतेत्रयोपिफलंतारतम्यार्थमेवोपयुज्यंते उपवासस्तुत्रि-प्रकारेषूक्तेष्वेवच
तुर्थभेदस्यावांतरभेदंनिर्णयंचाह विद्धिकायामष्टम्यांदिनेयोगेसम्ग्रहणंतु द्वयोः क-
-गास्त्रिधाभिन्नोनिशीथेवर्तिभेदतः नह्युक्तिर्द्दिनएकस्मिन्नुभयोरिति एकस्मिं
श्चेत्तद्दिनंस्यात्पक्षयो-योपीति पूर्वेद्युरेवकार्यतत्रयोगइत्यर्थेनयोःपक्षयोः
पूर्वेद्युर्योगवत्येवग्राह्याध्विद्धयेयोगइत्येकः त्रिधाभिद्यते पूर्वोत्तरयोर्द्दिन
योर्मध्येएकस्मिन्नुदिनेनिशीथ्येयोग इतिप्रथमंपक्षः द्विनयोर्निशीथ्येयोग
इतिद्वितीयंपक्षः उभयत्रनिशीथ्येयोगोनास्तीतितृतीयःपक्षः तेषुप्रथमप
क्षेनिशीथ्यवतीग्राह्याइतरयोःपक्षयोःपरैवग्राह्याअवारयोगविशेषस्तु फलाधिक्यायै
वोपयुज्यते। नक्षत्रतिथ्योर्निर्णयमन्यत्रेत्यतआह बुधेसोमेजयंतीचेत् वारे--
तिःफलश्रद्ध इति पारणाकालंत्रिधाविभज्यदर्शयति तिथ्यंतेत्वथवारंतेउ
तमंपारणंभवेत् एकस्यांतेमध्यमे-उत्सवान्तेधमंस्मृतमिति जन्माष्टमीजयंत्यो
र्ष्योक्तनिर्णयानुसारेण कदाचिदुपवासद्वयंप्रसज्येतेत्यादिवाच्यंतद्धेति।

न्मा

यस्मिन्वर्षे जयंत्याख्यो योगो जन्माष्टमीव्रतं अन्तर्भूतं जयंत्यां स्यात् अष्टम्यां योगप्रशस्ति

तः अष्टमी रोहिण्योर्योगाभावे जन्माष्टमीव्रतमनुष्ठेयं तत्र जयंतीव्रतं सत्यपि तद्यो

गे पूर्वोक्त निर्णयानुसारेण यदि कदाचिदेकस्मिन् --- वदितेव्रतमाप्नुयात् तदानी

मुपवासस्य तत्र रागानुष्ठेयत्वात्तन्नास्ति उपवासद्वयप्रशक्तिः यदानुपयोक्तनिर्णा

य --- नुसारेण जन्माष्टमी पूर्वदिने नक्षत्रयोगस्तु परदिने तदा जन्माष्टम्याः

पूर्वनिर्णयमुपेत्य नक्षत्रयोगवशात् - परदिने पवानुष्ठाने सति नोपवासद्वय

प्रशक्तिरिति नवमीदशम्यो निर्णयमाह नवमीपूर्वविद्धैव पक्षयोरुभयो

रपि कृष्णपक्षे निर्णयः एकादशम्येवं वा वाप्यर्त इति एकादशीनिर्णयमादौ त

त्स्वरूपमाह जयंतीव्रत ---

असल पुस्तक में पत्रा नहि हैं और में पत्रों के नकल कि जाति है

दशीव्रते शुक्लपक्षगता परविद्धाग्राह्या चतुर्दशीनिर्णयमाह चतुर्दश्यु
त्तराः शुक्लाः सर्वकृष्णाचतुर्दशी उदयेत्रिमुहूर्त्तापिग्राह्यानन्तव्रततिथिः शुक्ला
पिरात्रियुक्तास्याच्चैत्रश्रावणमासयोः शुक्लादिरु---पूर्वैवयदिस्याद्राक्षि
कीति व्रतारंभेषु उदयेत्रिमुहूर्त्तवती शुक्लचतुर्दशी परविद्धाग्राह्या अनन्तव्र
तेत---त्रिमुहूर्त्तव्यापिनियमः चैत्रश्रावणयोः शुक्लचतुर्दशी परविद्धाया
मपिपरित्यज्यरात्रियुक्ताङ्गृह्णीयात्---सर्वेष्वपिमासेषुपराह्नस्पर्शेसति
शुक्ल(चतुर्द)शीपूर्वविद्धैवग्राह्या शिवरात्रिनिर्णयमाह प्रदोषे--निशीथेवाद्वा
योर्वापिस्थिताभवेत् शिवरात्रिव्रतेतत्रद्वयोःसत्त्वाश्चपरस्यत्ते तदभावेति
थीयैकव्यापिनीपिच---गृह्यतां तस्याश्चान्भवेग्राह्याप्रदोषव्यापिनीतिथि
रिति उभयव्याप्तिरुत्तमा निशीथ्यमात्रव्याप्तिर्म्मध्यमा---दोषव्याप्ति
रधमापारणोथान्ते यन्त्रायमानिद्विशान्ते तिथ्यन्तेपारणोयामत्रयात्सर्वाक्षिसमेष मा
ते मन्त्य--पारणांप्रातरन्यातिथ्युपवासवादिति व्रताविषयपंचदशीनिर्णा
यमाह पूर्वविद्धैवसावित्रीव्रत--पंचदशीतिथिः नाडोष्टादशभूतस्यस्पृक्ते

तत्रापरेहनि व्रतं तत्रा शीसर्वाणि पारे हन्येव सर्वदेति पूर्वे घुरष्टादशनाडीपरि
१५ मिताश्चतुर्दशी यदि विद्यते तत्र सावित्रीव्रतमपि परे द्युरेव कर्तव्यं इत्यादि निर्णय
14 दर्शश्राद्धे निदिशति श्राद्धं परान्हकालीनो दर्शश्राद्धिकस्मतः पूर्वेद्युरेकदेशव्याप्तौ दिन
ग्राह्यो महत्वतः अल्पत्वेचेदेकदेशोदये पूर्वोत्तर योर्न्नयं कस्य व्याप्तौ द्वयोरक्तो भक्त
रिक्तायांविवृद्धितः स्वाम्यताग्निव्यवस्थास्य तस्यावेतापरान्हयोः पूर्वेद्युः सान्निकः
कुर्यात् अपरेद्युर्निरग्निक इति इत्यादिकोभिहितस्यापि निर्णयस्य स्पष्टोऽर्थः
पुनरु उपवासः साग्निनिरग्निव्यवस्थात् इत्यादिका द्विशिष्यते इत्थं पर्वनिर्णयमाह पूर्वस्मि
न्प्रतिपदो संधिर्मध्याह्नादनंतः पुरा मत्वा धानं कुर्वते पूर्वेद्युर्यागः संधिदिने भवेत् ऊर्ध्वम
ध्याह्नतः संध्याचन्वाधानं हि तत्रद्विने इष्टिं परदिने कुर्याद्यन्योवाजसनेयिनः पक्ष
वाजसनेयी स्यान्नस्य संधिर्दिनात्पुरा नकाचन्वाहितिः किंतु सदा संधि दिने हि सा
संधिश्चेत्संगवादूर्ध्वं प्राक्पर्यावर्तनाद्रवेः सापौर्णमासी विज्ञेया सद्यस्कालविधौ ति
थिरिति संधिनिश्चयोपाधिविशेषमाह वृद्धिपक्षे वोयान्ततदर्द्धं पर्वनिति पेत
दयस्याद्भुतत्याहितावासंधिर्निश्चीयतां सदेति यदाघटिकान्यूने मध्याह्न

पर्वसमाप्यते परेद्युः वृद्धि

त्रिभागैर्न्यूनत्वे घटिकाचतुष्टयवृद्धिवशात् मध्याह्नादूर्ध्वमपि घटिकात्रयं प्राप्ति पर्वसमनुवर्त्त
तेतदानीं प्रतिपदो घटिकाचतुष्टयवृद्धेरूर्ध्वं घटिकाद्वयं सर्वास्मिन्नपराह्णे प्रदोष
व्यापिनीयं तस्यां समाप्तिः पूर्वेद्युर्मध्याह्नादूर्ध्वं घटिकार्द्धं पर्वानुवृत्तिर्भवति एवसत्यन्न
युगे महान्तविशेषो भवति वृद्धिप्रदोषाभावे पूर्वेद्युरन्वाधानं संधिदिनेत्विष्टिः
वृद्धिप्रदोषेपि संधिदिनेन्वाधानं परेद्युरिष्टिरिति विशेषः अनेनैव न्यायेनत
थपक्षोप्युदाहरणीयः स यदा मध्याह्नादूर्ध्वं घटिकामात्रं पर्वानुवर्त्तते परेद्यु
घटिकाचतुष्टयं प्रतिपन्नती यत्ते तदानीं तस्यास्यार्ध्वं प्रदोषव्यापिनीयं तस्यां सा ति
घटिकान्यूने मध्याह्ने सम्भवति तत्र स्वाभाविकानुसारेण संधिदिनेन्वाधा
नं प्राप्नोति तत्प्रदोषानुसारेणेष्टिः संधिदिने इति विशेषः आश्वलायनादि
मतेन दर्शश्राद्धमिष्टिं वृत्तिरीयमतानुसारेण निर्णयमाह बौधायनः मतेनैव दर्श
श्राद्धमिष्टिं विशिष्यते द्वितीया त्रिमुहूर्त्ता चेत् प्रतिपद्यापराह्निकी अन्वाधानं
चतुर्दश्यां दर्शो स्वल्पोपि वर्त्तयेत दर्शश्राद्धं तथा अर्थमिति बौधायनोक्तिरिति
ति प्रतिपदि वेस्त्रयस्त्रीणस्याद्वैवाक त्रिमुहूर्त्ता द्वितीया यदि स्यात्तदा सा प्रति
पदिष्टियोग्या न भवति तदा पूर्वेद्युरिष्टिरिति तदा पूर्वेद्युः श्राद्धमन्वाधानं विक

नौविशेषमाह इत्यादिविकातिः सर्वापवर्गायैवेति निर्णयइति दर्शश्राद्धामा

२५ 15 वास्थिः प्रकातिस्ताद्विषयो निर्णयः पूर्वमभिहितः ऐन्द्रागत्मेकाद्रशकपालानि

र्वपेदित्यादिकाविकातिः सापवर्गायैवा — ष्टेया नन्तप्रकात्तिवत्प्रतिपद्यन्तेष्टे

या एवंप्रकृतिभपयोः पराऽसोमयोरपिपर्वणयोवानुष्ठानं दृष्टव्यं प्रकरणात्त

रघ्नतिमा संगच्छाति पंचमेत्त प्रकरणे पूर्वा द्वभादिनिर्णयः उत्तरार्द्धे काल

भेदात्कर्मभेदोऽप देशनामिति पंचमपंके प्रकरणस्य पूर्वभागेनत्तत्प्रक

रणाधारसंक्रांतिग्रहणकालानिरणतिः उत्तरभागेनत्युगादिमन्वादि

प्रभृतिकालविशेषस्वरूपंतत्रकर्तव्यंश्राद्धदानादिनिरूपितं तत्रनंदात्र।

निर्णयमाह यास्मिन्नस्तमियाद्भास्वांस्तत्रत्रमुपोषणो मुख्यमस्यासंभ

वेतग्रहीतव्यं तिथिरप्ययुक उपवासेयहष्टेः स्याद्विन्नकैकभक्तयोः उद ष्टेः

येत्रिमहूर्तस्यांत तत्रंव्रत दानयोः तथ्यान्वत पूर्वस्याः हलक्तर श्रवणांत्तत्रग्रा

घमपाकरणकर्मणि। पित्र्येतातिथ्यवित्सर्वतित्तत्रस्यावि निर्णयः इति॥

विष्कुंभादियोगस्यापिनिर्णयमाह करणाया द्विनेदानयोः योगां श्राद्धे कर्मकाले

प्रेतेनपरिग्रहतामिति क्ववालवकादिकरणस्यानिर्णयमाह करणपदिनेत्तात्

व्या

दिनद्वये पं.४ पूर्वस्याउपवासाद उत्तरेव्रत

रा३१

ग्राह्यं यदा तदा दिनद्वये एकभक्ताभ्यामुपवासः प्रसिद्ध इति वारविषये निराहत्याभावं दर्शयति वा । षडशीत्यादिसंक्रान्तौ आह । यतो यदा स्पृष्टमिति संक्रान्ति निर्णामाह अत्रासन्नानाड्यां संक्रान्तौ पुण्यां स्नानदानादिकर्मभिश्च चरेत् कर्कटे पूर्वाभक्ते रेविंशतिर्परा वर्तमानोत्तला मेषेनाड्यस्त भयतो दश भृषभादौ स्थिरे पुण्यायाः प्राक् पश्चादपि षोडश मिथुनादौ द्विस्वभावे उत्तरा षष्टिर्नाडिकाः इति संक्रान्तिकालस्य यावत् यावत् प्रत्यासत्तिः तावत् तावत् पुण्यातिशयो द्रष्टव्यः मेषादिचतुर्राशिषु चरेषु प्रथमाश्चत्वारः वरामध्यमाः स्थिरा उत्तरादिस्वभावाः तेषु सर्वेषु पर्योक्तया विंशत्यादिसंख्यया पुण्यकालावधिरभिधीयते पर्योक्तस्य सामान्यस्य कश्चिदपवादमाह अत्र रात्रि संक्रमणे रात्रावनुष्ठाननिषेधतः उक्तौ कालौ व्यवस्थाप्यौ तत्र पूर्वपरभागाविति यदा कर्कटसंक्रान्तिः रात्र्यानंतरं भवति तदा एव वा सा विंशतिघटिकानां पूर्वकालत्वात् सर्वेष्विति न्यायेन रात्रावनुष्ठाने आपन्ने भवति तत्परित्यज्य तत्प्राता ग्राह्या गृहीतव्याः यदा संगवमध्याह्नादिकालेषु कर्कटसंक्रान्तिस्तदा दिवसएव

पूर्वनाडीषट्कालस्नानं शाव — नाडी प्राशस्त्यं तत्र चरितार्थमिति नैव न्यायेन सर्वसं
२६ क्रमणेष्वपकार्ष्य न्यायाद्दिवस एवानुष्ठानं भवतीति प्राप्ते पूर्वोत्तर — वस्थापनीय
रात्रिसंक्रमणे विशेषमाह रात्रौ संक्रमणे भानोर्दिनार्धं स्नानदानयोः अर्धरा
16 त्रादधस्तात्स्मिन् — — परिक्रिया ऊर्ध्वं संक्रमणे रात्रौ उदयात्प्रहरद्वयं पूर्वोच्चि
दर्धरात्रौ च यदा संक्रमते रविः प्राहुर्दिनद्वयं मकरकर्कटाविति रात्रौ घटिनी
यप्रहरस्यांत्यघटिकात्रितीयप्रहरस्य च प्रथमघटिकोपेत घटिकाद्वयात्मक
दु= — — — रात्रकः तस्माद्दर्धरात्राद्दर्ध्वः संक्रमणे सति पूर्वदिने मध्याह्नस्योपरि
प्रहरद्वये क्रियाकार्यार्धरात्राद्दूर्ध्वं सति उत्तरकाला नाहूर्ध्वं यामद्वयपुण्य पूर्वो
द्वरात्रे पुण्यमध्याह्ने घटिकाद्वये संक्रान्तौ पूर्वोत्तरदिनेद्वयं पुण्यविशेषमाह
कर्कटमकरे रात्रावपाचारादत्र स्थितिरिति शिष्टाचारस्तत्र प्रमाणमित्य
र्थः ग्रहणनिर्णयः पूर्णिमाप्रतिपत्संधौ राहुः संपूर्णमंडलो न सत्ते चंद्रमर्के
च पर्वप्रतिपदंतरा ग्रस्यमाने भवेत्स्नानं ग्रस्ते होमः प्रयत्ने मुच्यमाने भवेद्दानं मु
क्तेस्नानं विधीयते ग्रहेऽस्तमस्तीयात्पूर्वे यामचतुष्टय चंद्रग्रहणे त्रियाम — वृद्धा
सूर्य

96

नरैरोर्बुनिति वालानांविशेषमाह अपराह्णेनमध्याह्ने मध्याह्नेनलसंगवे भुं
संगवे
जीत्तवे ---विमन्वरेत पंचधाविभक्तेदिवसे ग्रहराम्भागे पराह्णे पूर्वभागेन्व छिति
नभुंजीतेत्यर्थः ग्रस्तोदयेन्द्रो---माह ग्रस्तोदयेविधौ पूर्वंनाहर्भोजनमाचरेत्
ग्रस्तावेवास्तमानन्तरवीन्दू प्राप्नुतोयपरेघुरुदयेस्नात्वाभ्यवहरेन्नरः नैद्धंवत्तिनी
ननर्थंग्रहणरात्रेनानुक्रम्यसंग्रहमुपसंहरति ईदृशांतिरा---र्द्विवरनमिहोपेत्तः
रतिमाधवीयास्तिप्पितिर्णयः समाप्तः उपवासेषु सर्वेषु पूर्व---भवेत् अन्य
यातत्फलसार्द्धधर्मभिवोपसंपति देवलूवाक्यं निगमे पूर्वविद्यास्तत्तिथिषु-
-कुर्याद्विना उपोष्यविधिवत्कुर्यान्न दन्तेषु पारणां स्कंदं तिथिनामेवसर्वा
दि= सामुपवासव्रुताति-- नैपारणां कुर्यात् विनाशिवचतुर्दशीं धर्मदीपिकायांस्पष्टेन
तिथ्यौ चैवभानेषपारणांतयामत्रयोर्ध्ववर्त्तिन्यांप्रातरेवाहिपारणास्य शुभंभवतु

17

इतिमाधवीयत्तिथिनिर्णयःसमाप्तः

२५=१०=२००१

१६ पत्र

नं० १३२